

УДК 639.111.1

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ВІКУ ОКРЕМИХ ВИДІВ ОЛЕНЕПОДІБНИХ (CERVIFORMES) У ПРОЦЕСІ ЇХ ОБЛІКУ

Іван Делеган

бул. Сірко 16/18; 79052, м. Львів, Україна. E-mail: ivan.delegan@gmail.com

Особливості визначення віку окремих видів оленеподібних (Cerviformes) у процесі їх обліку. — Делеган І. — Описано основні особливості визначення віку оленя лісового (*Cervus elaphus*), сарни європейської (*Capreolus capreolus*) та свині дикої (*Sus scrofa*) за морфологічними та етологічними ознаками у процесі їх обліку в мисливських угіддях Карпатської лісомисливської області. Вік оленеподібних у природних умовах рекомендується встановлювати за комплексом ознак: постава і кондиція, стан здоров'я, линяння, поведінка, соціальний статус у череді, трофейна цінність тощо. Більшість морфологічних ознак оленеподібних найкраще аналізувати вдень, особливо у той час, коли звірі перебувають у спокої, а також при виході звірів на пасовиська, повернення з місць випасання, жирування тощо. Наведені підходи дозволяють встановлювати вікову структуру популяцій.

Ключові слова: визначення віку, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Sus scrofa*, обліки фауни.

Peculiarities of age identification of some cervid species (Cerviformes) during their census. — Delehan I. — Main peculiarities of age determination of *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus* and *Sus scrofa* using morphological and ethological characters during fauna census in the Carpathian forest-hunter region are described. Analyzed set of characters allows to establish age pattern of population of game animals.

Keywords: age identification, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Sus scrofa*, fauna census.

Вступ

У відповідності до статті 13 Закону України «Про тваринний світ України» (1999) мисливство є одним із видів спеціального використання об'єктів тваринного світу, яке здійснюється шляхом організації і ведення мисливського господарства. Мисливське господарство — це сфера екологічної діяльності, яка здійснюється у природних умовах і спрямована на охорону, використання та відтворення мисливських тварин як національного природного багатства. Об'єктами ведення мисливського господарства є популяції мисливських видів тварин, що перебувають у стані природної волі або у напіввільному утриманні в межах мисливських угідь (Делеган та ін., 2007).

Для забезпечення належного рівня ведення мисливського господарства, тобто керування цими популяціями, передусім ураховують їхню чисельність, статеву і вікову структуру (Бондаренко та ін., 1989, 1993; Делеган та ін., 2007). Зважаючи на зазначене, облік диких тварин — одна з актуальних проблем мисливського господарства, що має істотне практичне значення (Макфедьєн, 1965; Gossow, 1976; Бондаренко та ін., 1989, 1993; Kolář, 2002).

Згідно зі статтею 26 Закону України «Про тваринний світ України» (Про тваринний..., 1999) та статтею 6 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» (Про мисливське..., 2000) до повноважень спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання належить забезпечення ведення державного обліку чисельності та добування мисливських тварин, ведення моніторингу та державного кадастру мисливських тварин. Більше того, Закон України «Про мисливське господарство та полювання» у статті 30 прямо зобов'язує користувачів мисливських угідь проводити первинний облік чисельності і добування мисливських тварин.

Виробничий досвід показує, що особливо складно у процесі обліку забезпечити визначення віку основних видів оленеподібних. Тому об'єктами наших досліджень послужили популяції найбільш популярних у мисливському господарстві видів ряду Оленеподібних [Ратичні, Парнопалі] (Cerviformes, seu Artiodactyla Owen, 1848). Серед них один вид — свиня дика (*Sus scrofa* Linnaeus, 1758) з родини Свинячі (Suidae Gray, 1821) підряду Нежуйні (Nonruminantia Jaeckel, 1911) та два види — олень лісовий [благородний, шляхетний] (*Cervus elaphus* Linnaeus, 1758) і сарна європейська (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758) — з родини Оленеві (Cervidae Goldfuss, 1820) підряду Жуйні (Ruminantia Scopoli, 1777).

На основі проведених досліджень, узагальнення виробничого досвіду і літературних даних (Nusslein, 1980; Bützel, 1986; Бондаренко та ін., 1989, 1993; Kolář, 2002; Делеган та ін., 2007) нижче наведено найбільш характерні морфологічні та етологічні особливості особин оленя лісового, сарни європейської і свині дикої різного віку і статі.

Матеріал

Польові роботи проведено на теренах Карпатської лісомисливської області (Бондаренко та ін., 1993; Делеган та ін., 2007). Упродовж 1991–2008 рр. проведено експериментальні обліки і визначення віку оленя лісового (*C. elaphus*), сарни європейської (*C. capreolus*) та свині дикої (*S. scrofa*) за морфологічними ознаками та етологічними проявами.

У цій роботі використано дані описів екстер'єру та етологічних особливостей 237 особин оленя, 562 особин сарни європейської та 311 особин свині дикої, зроблених у процесі обліків, під час полювань, спостережень із мисливських веж та у вольєрах.

Дослідження проводили за загальноприйнятими методиками (Макфедьєн, 1965; Hell et al., 1988; Бондаренко та ін., 1989; Делеган та ін., 2007), з урахуванням вимог постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу» (Про порядок..., 1994), а також «Настанови з упорядкування мисливських угідь» (Настанови..., 2002). У процесі аналізу і узагальнення польових матеріалів використано публікації зарубіжних авторів (Forst et al., 1984; Hell et al., 1988; Kolář, 2002), з яких запозичено і зі змінами наведено у цій роботі окремі рисунки.

Олень лісовий (*Cervus elaphus* Linnaeus, 1758)

У процесі обліку вік оленя лісового встановлюють за силуетом (поставою) (рис. 1), а також особливостями поведінки та іншими ознаками.

Особливості молодих самців (віком до 5 років). Силует молодого оленя-самця: голова худа, видовжена, шия тонка. Постава струнка, погляд жвавий, сторожкий.

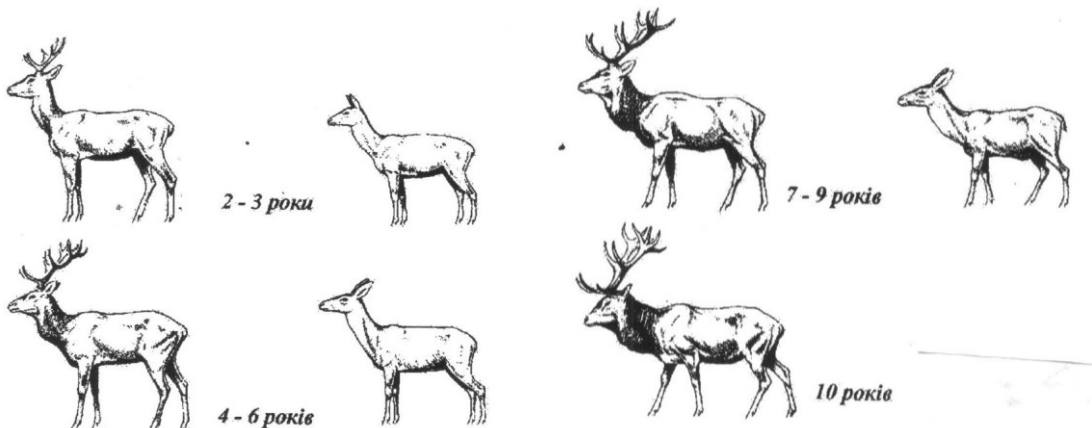

Рис. 1. Постава самців і самиць оленя лісового різного віку (за: Forst et al., 1984 зі змінами).

Однорічний самець має шпичкоподібні роги без розетки. Дво- і трирічний самець виглядає худим і добре обтягнутим шкірою. На шиї має виразні зачатки гриви. Черво добре підтягнуте, без жодних складок чи обвислої шкіри, грудна клітка ще відносно коротка і неглибока. Під час риковиська дуже рухливий — крутиться безперервно навколо гарему, але, переважно, голосу не подає, а якщо подає, то з добре вираженим «телячим» акцентом. Самці на другому році життя здебільшого мають роги у вигляді шпичок, які здебільшого перевищують висоту вух. На третій рік життя у самців оленя роги можуть бути у вигляді вилчастих роздвоєнь, шестипасинкові і навіть восьмипасинкові з довжиною стовбура близько 50 см.

Чотирьох і п'ятирічні самці мають виразнішу гриву, форми тіла більш «повні», будова масивніша. Під час риковиська вони тримаються поблизу гарему, деякі інколи відбивають самицю від гурту і покривають її. Рикають часто і голосно. На четвертому році життя самці оленя з добрим ростом і розвитком рогів мають обидва стовбури завдовжки 65 см і більше. На п'ятому році життя роги самців мають 10 і більше пасинків на масивних, завдовжки 75 см стовбурах, з яких хоча б один завершується короною.

Олені старшого віку (6 років і більше). На 6–7-му роках життя самці оленя мають двобічно-коронні роги з довгими (не менше 80 см) і товстими стовбурами, що несуть не менше 10 пасинків, в т. ч. міцні, тупокінцеві, темні пасинки корони (5–6 роги). У 7–8-річних оленів шия виглядає коротшою і товстішою завдяки добре розвиненій гриві. Голова високо піднята, грудна клітка глибока, складає майже половину тулуба. Лінія хребта не така пряма, як раніше, чітко виділяються лопатки. Центр маси зміщений до передньої частини тулуба. Рухи спокійні, поважні, але загалом олень швидкий і енергійний. Під час гону збирає і утримує гарем, реве голосно і часто. Досить обережний, вдень на відкриті місця виходить неохоче.

На 8–9-му роках життя (сьомі і восьмі роги) самці оленя з добрим ростом і розвитком мають роги, у яких стовбури сягають мінімально 90 см завдовжки, пасинки також довгі, тупо закінчені і темні. Маса верхньої частини рогів значно більша, ніж нижньої. Передня частина тулуба масивна, центр маси знаходиться на лінії передніх кінцівок. Заглибина в основі шийного відділу хребта непомітна, лопатки виступають чітко. Голова здається коротшою, носить її самець низько, особливо наприкінці гону, коли він істотно втрачає у своїй кондиції. Грива добре помітна. Підборіддя чітко виражене.

Самці віком 8–10 років, зазвичай є головними діючими особинами під час гону, тобто основними репродукторами. Перебуваючи у повній силі, вони без особливих зусиль здобувають собі гареми самиць. Їхні гареми нараховують найбільшу кількість самиць. У самців віком 12–13 років гареми зменшуються до 1–2 самиць. Черво у таких особин опущене.

Старі олені. Самці у віці 9–12 років мають добре розвинуту грудну клітку, передня частина тіла дещо виступає над лінією хребта, живіт виразно обвислий, зад легко спадає, шия коротка і товста, з великою гривною і підборіддям. Голову носить майже горизонтально (при спокійній ході), має вигляд апатичного і в'ялого. В період гону збирає і водить найбільший гарем, ричить відносно рідко і коротко. Дуже обережний, найкраще виявляє себе вночі. На 10–11 роках життя добре розвинуті роги у самців мають стовбури завдовжки понад 95 см, 12 і більше пасинків («симетрична дванадцятка»), гарні корони і понад 180 балів СІС¹.

У самців, старших 12 років, — велика, міцна грудна клітка, перед значно вищий зад. На передній частині тіла є виразний горб, зад короткий, ніби зрізаний. Живіт обвислий, запалий пах. Під час гону рикає рідко, грубим, хриплим голосом. Надзвичайно обережний. Морда і чоло старого самця сивіють, навколо очей утворюються білі «окуляри». Старий олень на стовбурі рогів має зовсім мало пасинків, іноді всього один — очний. Такі особини можуть бути небезпечними для суперника, у двобої.

¹ СІС — шкала оцінки мисливських трофеїв Міжнародного союзу з мисливства і охорони тварин (Conseil International de la Chasse et de la Conservation du Gibier).

Особливості самиць. Молода самиця має фігуру зграбну, пропорційну, струнку; вона менша за дорослу і стрункіша за ту, що вже приводила малят. Форми тіла округлі, черево підтягнуте, шия легко витягнута і відносно тонка: голову носить високо, вуха стирчать вертикально. Недостатньо обережна, вдень може пастися на відкритій ділянці.

Самиця середнього віку костиста, живіт дещо опущений, пахи запалі, шия виглядає за надто довгою, а голова кутувата, вуха відхилені. Значно обережніша за молоду, пізніше виходить пастися і раніше повертається на місце денного відпочинку.

Стара самиця дещо незграбна, худа і дуже костиста. Шия, часом з невеликою гривною, вигнута трохи до низу, голова суха і видовжена, здається непропорційно великою і сутулуватою, вуха розміщені більш горизонтально, при спокійній ході в такт кроків хитаються на низько опущеній голові. Живіт обвислий, пах сильно запалий, чітко виступає плече, зад наче зрізаний. Дуже обережна, полохлива, рідко вдень зустрічається на відкритому місці.

Сарна європейська (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758)

Стать і вік сарни у природних умовах встановлюють також за силуетом (поставою), забарвленням і обрисами голови, формою і розмірами дзеркала, особливостями поведінки та іншими ознаками (рис. 2). Самців і самиць сарни європейської можна розрізнити за наявністю рогів у самців, а також за формою і розмірами світлої плями на заді, за «дзеркалом» (рис. 3). В самиці дзеркало серцеподібної форми, з видовженим волоссям у його нижній частині, а в самця — менше і трикутне, без видовженого волосся у його нижній частині. В жовтні-грудні, коли самці безрогі, самця від самиці можна відрізнити за товстішою шиєю і висячим під червом стряпцем волосся (за «пензликом»).

Самці. Молодий самець сарни європейської з першими рогами (шпичак) фізично ще не повністю розвинений і виразно менший від дорослого самця. Фігуру має струнку, перед слабший ніж зад, в загальному — добре обтягнутий шкірою, хребет рівний, голова має вигляд гострого клина, з вузькою основою. Зазвичай неспокійний, жвавий, допитливий, часто ще ходить за матір'ю або тримається поруч неї, шукає товариства ровесників, рідко буває сам довший період часу, в разі небезпеки поводить себе нерішуче, через кілька стрибків зупиняється, витягує шию і заглядає за предметом, який спричинив неспокій.

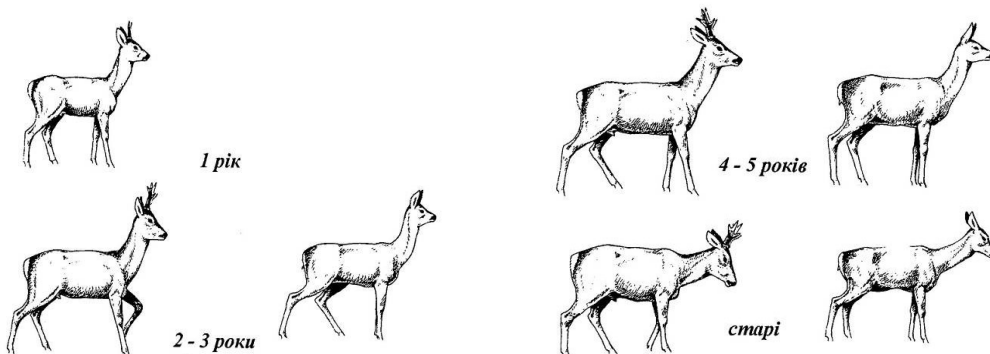

Рис. 2. Постави самців і самиць сарни європейської різного віку (за: Forst et al., 1984 зі змінами)

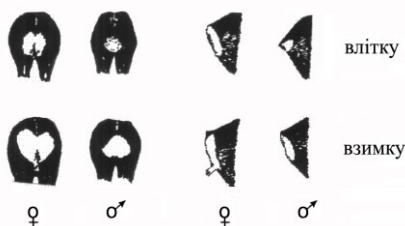

Рис. 3. Форма і розміри «дзеркала» сарни: (за: Hell et al., 1988, зі змінами) ліворуч — самиця (♀); праворуч — самець (♂).

У двохрічному віці самець сарни має струнку поставу, вузьку видовжену голову на тонкій високій шиї. Лінія хребта рівна. Він стає більш самостійним, проте часом необережний. Сильного нахилу до спілкування з собі подібними вже немає. Кидається до бою з ровесниками або й старшими на рік-два, але ці сутички, здебільшого, мають характер гри. Старших роганів уникає. На третьому-четвертому році життя самець сарни європейської стає повністю дорослим. Його ознаки: добре розвинена грудна клітка, перед потужніший ніж зад, голова клиноподібна з широкою основою, лінія хребта легко випукла над лопатками, зад дещо зрізаний, шия товстувата і коротка, голову тримає дещо нижче, ніж у молодий самець. В цьому віці він значно обережніший, потемніший, від весни до осені живе сам, за винятком періоду гону, в цей період буває дуже задержуватим, проганяє молодих самців, його бої, від яких він не ухиляється, нерідко дуже завзяті. Втікає при найменших ознаках небезпеки.

У п'ять років самець сарни європейської виділяється кремезною і м'язистою будовою, він досягає оптимального фізичного розвитку, в усій його поставі видно силу, перед значно міцніший за зад, лінія хребта легко випукла над холкою, зад виразно стятий, шия коротка, товста. У самців старше 5–6 років фігура кутувата і костиста, зад сильно стятий, значно слабший від переду, є виразний горб над лопатками, пахи запалі, голову рогань носить низько, майже горизонтально. У старших самців голова широка й вузька, сам звір виглядає трохи пригорбленим. Шия товстіша, ніж у молодого самця, з віком у старих самців виступають клуби, зад більш стятий, помітні крижі, чітко виділяються «окуляри» — світла обвідка навколо очей (у молодих особин вона ледь помітна).

Фігуру роганя, спосіб носіння голови можна добре роздивитися тільки тоді, коли він не наляканий і спокійно переміщується в угіддях. Доброю ознакою для визначення віку роганів є забарвлення лицевої частини голови (рис. 4), і ця особливість дозволяє визначати вік самців сарни у літній період, коли у них закінчена зимова линька. Спостереження слід вести на відстані 10–40 м (при більших відстанях потрібен добрий бінокль). Забарвлення морди роганя найкраще видно, коли він стоїть фронтально.

Однорічний самець має забарвлення лицевої частини голови темне, однакове від ніздрів до рогів. Деколи зустрічається малопомітна біла пляма між ніздрями, але тільки у добре розвинених особин. Між стовбурами рогів однорічного самця починає з'являтися лобова пляма, яку утворює дещо довша, темніша та м'якша шерсть. У більшості випадків ця пляма зливається з однобарвним темним забарвленням морди.

Дворічні самці мають характерну трикутну білу ніздряну пляму, яка деколи доходить до половини відстані між ніздрями і лінією, що з'єднує нижні краї очей. Лобова пляма темна і виразна. У міру старіння самця ніздряна пляма втрачає світлий відтінок, стає менш виразною, одночасно пересуваючись вище до очей. У самця середнього віку вона ще виразно помітна і типова. Лобова пляма темна, але її краї менш чіткі.

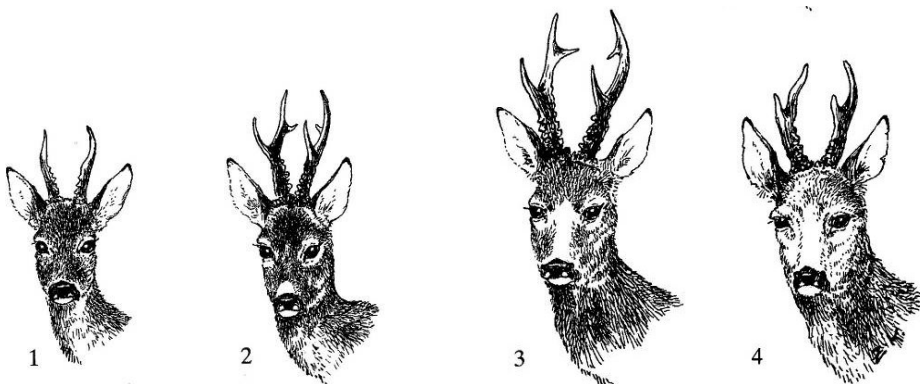

Рис. 4. Визначення віку самця сарни європейської за особливостями забарвлення голови (за: Kolář, 2002 зі змінами): 1 — однорічний; 2 — тріохрічний; 3 — п'ятирічний; 4 — восьмирічний.

Ніздряна пляма старших самців сива, поширюється на між очну частину і поступово губиться в забарвленні морди. Світліє також лобова пляма і зливається з ніздряною. Забарвлення морди старих роганів стає щораз рівномірнішим, з однаковим відтінком, в одних особин світліше, в інших темніше.

Особливості самиць. Однорічна самиця худорлява, тендітної будови. Голова маленька, постає струнка. Сама тварина рухлива, неспокійна, мало обережна. На другому році життя самиця ще не зовсім сформована, менша від дорослої, має струнку фігуру. Поводить себе необережно, допитлива. На третьому році життя самиці сарни вже повністю розвинені, мають сформовану фігуру і «заокруглені лінії». Форма тіла самиці середнього віку більш заокруглена, голова ширша, тварина виглядає повнішою, поводить себе спокійніше. У старій самиці фігура костиста, худа, шия довга і тонка, голова широка, боки виразно запалі, зад сильно стягтий, лінія хребта випукла над лопатками. Вона дуже обережна і полохлива. Чим старша самиця, тим нижче несе вона голову, а вуха щораз більше відхиляються назовні.

Свиня дика (*Sus scrofa* Linnaeus, 1758)

Стать і вік свині дикої у природних умовах встановлюють також за силуетом (поставою), забарвленням і обрисами голови, формою і розмірами тіла, особливостями поведінки та іншими ознаками (рис. 5).

Поросята, зазвичай, виділяються меншими розмірами і масою. До прикладу, шестимісячне порося пересічно має 15 кг ваги. Їх розміри зручно порівнювати в чередах. Крім того, до серпня поросята мають характерне смугасте забарвлення, яке змінюється у вересні-жовтні, після чого їхня шерсть виділяється світлішими тонами, особливо на боках та кінцівках. Голова у них худа й довга. Підсвинки (другий рік життя) можуть мати масу від 30 до 100 кг. Упродовж всього літа підсвинки виглядають худими, стрункими, з прямою лінією хребта. У самців під черевом стає помітним «пензлик». У дозріваючих 3–4-річних самців перед тіла набуває типового могутнього вигляду, у наслідок чого передні кінцівки виглядають коротшими. Хребет стає вищим у загривку, а лінія хребта спадає в напрямку хвоста.

У 5-річних і старших самців усі характерні ознаки стають більш виразними.

Обговорення

На основі проведених досліджень, узагальнення виробничого досвіду та літературних даних (Forst et al., 1984; Hell et al., 1988; Kolář, 2002; Делеган та ін., 2007) нами з'ясовано основні засади визначення віку оленя лісового, сарни європейської та свині дикої за доступними в польових умовах морфологічними ознаками та етологічними проявами, зокрема при їх обліку в мисливських угіддях Карпатської лісомисливської області.

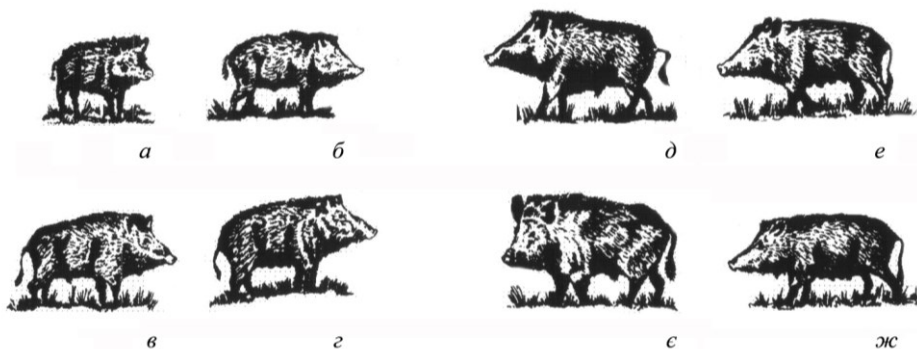

Рис. 5. Постава самиць і самців свині дикої (зимове вбрання) (за: Hell et al., 1988, зі змінами): а — самиця; б — підсвинок; в, г — молоді; д, е — середньовікові; е, ж — старі.

Вік оленеподібних у природних умовах рекомендується встановлювати за комплексом ознак: постава і кондиція, стан здоров'я, линяння, поведінка, соціальний статус у череді, трофейна цінність тощо. При цьому слід враховувати район, угіддя, пору року, фізіологічний стан особини, тобто етап багаторічного і сезонного циклів розвитку, а також фази періоду гону, пропорції і обриси тіла, форму голови і особливості лицевого боку, а також звички тримати голову. Більшість морфологічних ознак оленеподібних найкраще аналізувати вдень, особливо у той час, коли звірі перебувають у спокої, а також при виході звірів на пасовиська, повернення з місць випасання, жирування, спокійного перебування з самицями.

Наведені вище підходи, принципи і характеристики основних ознак оленеподібних доцільно застосовувати у процесі виробничих обліків для визначення віку окремих особин і встановлення вікової структури популяцій.

Література • References

- Бондаренко В. Д., Делеган І. В., Соловій І. П., Рудишин М. П. Облік диких тварин. Практичні рекомендації. — Львів : ЛЛПІ, 1989. — 67 с.
- Бондаренко В. Д., Делеган І. В., Татаринов К. А. та ін. Мисливствознавство. — Київ : НМК ВО, 1993. — 200 с.
- Делеган І. В., Чернявський М. В., Феннич В. С. Перспективи розвитку мисливського господарства в Закарпатті. — Івано-Франківськ : Фоліант, 2007. — 160 с.
- Макфедьен Э. Экология животных. Цели и методы. — Москва : Мир, 1965. — 375 с.
- Про тваринний світ України. Закон України. — 1999.
- Про мисливське господарство та полювання. Закон України. — 2000.
- Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу. Постанова Кабінету Міністрів України, 1994.
- Настанови з упорядкування мисливських угідь». — 2002.
- Bützel W. Rotwild. — München, Wien, Zürich, 1986. — 256 s.
- Forst P., Jiráček J., Kováč J., et al., Poľovníctvo. — Bratislava : Príroda, 1984. — 380 s.
- Gossow H. Wildökologie. — München : BLV, 1976. — 260 s.
- Hell P., Bakoš A., Bevilaqua D., et al., Poľovnícky náučný slovník. — Bratislava : Príroda, 1988. — 520 s.
- Kolář Z. Odhad věku hlavních druhů spárkaté zvěře. — Praha : VEGA, 2002. — 127 s.
- Nusslein F. Jagdkunde. — München, Wien, Zürich, 1980. — 374 s.